

НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКА СИСТЕМА ПРАВЛІННЯ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ НА ФОНІ СВІТОВОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОСВІДУ

Литвин В.С.

к.п.н., асистент кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У ході та в результаті масових народних виступів в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. (спочатку з приводу призупинення президентом і урядом України євроінтеграційних процесів України, внаслідок системного спротиву суспільства існуючому політичному укладу) повалено диктаторський (у формі змагального/електорального авторитаризму) режим президента України В. Януковича. Після цього система правління України змінилася з президентсько-парламентської на прем'єрсько-президентську (парламентсько-президентську) (схожий маневр система України здійснила у 2004–2006 рр.). Відповідно суттєво було обмежено повноваження глави держави, принаймні з приводу його участі у формуванні та достроковому припиненні повноважень уряду та інших центральних органів виконавчої влади. Разом з цим, а також у контексті результатів позачергових виборів президента (які проведено 25 травня 2014 р.) і нестабільної внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації в Україні було взято курс на прискорене прийняття поправок до конституції і відповідно окреслення нового місця політичних інститутів у системі правління в Україні. У цьому контексті актуальним виявилось питання адекватного окреслення викликів/перспектив системи правління в Україні. Це складна та комплексна проблема, а її вирішення фактично неможливе без вивчення особливостей та наслідків еволюції системи правління в Україні упродовж 1991–2014 рр.

В Україні після розпаду СРСР і отримання незалежності формально з 1996 р., а фактично з 1991 р. застосовано й апробовано здебільшого різні варіанти змішаної чи в політологічному сенсі напівпрезидентської системи правління. Те саме стосується (чи стосувалося) більшості країн Європи й Азії (в тому числі тих, котрі припинили своє існування), які виникли/відновили незалежність після краху Варшавського блоку, СРСР і СФРЮ, приміром, Азербайджану (з 1995 р., коли в державі прийнято напівпрезидентську конституцію), Боснії та Герцеговини (із 1995 р.),

Вірменії (із 1995 р.), Білорусі (із 1996 р.), Болгарії (із 1991 р.), Грузії (із 2004 р.), Казахстану (із 1993 р.), Киргизстану (із 1993 р.), Литви (із 1992 р.), Македонії (із 1991 р.), Молдови (у 1994–2001 рр.), Польщі (із 1990 р.), Росії (із 1993 р.), Румунії (з 1990 р.), Словаччини (із 1999 р.), Словенії (із 1992 р.), Сербії (із 2006 р.), Хорватії (із 1991 р.), Чехії (із 2012 р.), Чорногорії (з 2006 р.), Югославії (у 2000–2003 рр.)¹. Натомість, до класичного парламентаризму вдалися такі постсоціалістичні країни, як Албанія, Естонія, Латвія, Молдова (із 2001 р.), Угорщина та Чехія (до 2012 р.), а до класичного президенталізму – Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Роблячи такий висновок, опираємось на широко вживану і популярну в західній політичній науці таксономію конституційних систем правління Р. Елгі², яка запропонована наприкінці 90–х років ХХ – початку 10–х років ХХІ ст. Вчений оперуючи поняттям форми правління (монархічної/республіканської), виділяє три різновиди конституційних систем правління: президенталізм, напівпрезиденталізм, парламентаризм. Ми звуємо предмет наукового інтересу та звернемося до трьох видів республіканської форми правління, які слід називати республіканськими системами правління, – президенталізму, парламентаризму, а також напівпрезиденталізму³. Їх виокремлюють на підставі двох індикаторів: способу обрання президента і способу й суб'єкта відповідальності уряду (урядового кабінету).

Президенталізм – це конституційна система правління, в якій існує посада всенародно та безпосередньо (прямо) обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави і глави виконавчої влади), а члени урядового кабінету (адміністрації президента) колективно не відповідальні перед парламентом ("чисті" або класичні кейси – США, більшість країн Латинської Америки). *Парламентаризм* – конституційна система правління, де глава держави (у випадку республіканської форми правління – президент, що не є главою виконавчої влади) має фіксовані

¹ Amorim Neto O. Breaking the Parliamentary Chain of Delegation : Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strøm // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – P. 623.

² Elgie R. The classification of democratic regime types : conceptual ambiguity and contestable assumptions / Robert Elgie // European Journal of Political Research. –1998. – Vol. 33. – P. 219–238. ; Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.

³ Між поняттями "форма державного правління" та "система правління" є теоретико-методологічна різниця. *Форма правління* піддається оцінці на підставі способу формування та заміщення посади глави держави, а *система правління* – на основі формальних (конституційних) і/або фактичних (політичних) передумов міжінституційних відносин із приводу здійснення державної влади.

повноваження через непрямі/небезпосередні вибори (у парламенті), а прем'єр-міністр і урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед парламентом ("чисті" класичні кейси – Німеччина, Італія, Греція, Мальта, Ізраїль та інші). *Напівпрезиденталізм* – конституційна система правління, де існує посада всенародно і безпосередньо (прямо) обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави, хоч інколи як глави держави та глави виконавчої влади), а також прем'єр-міністра та урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні перед парламентом (класичні кейси – Франція, Португалія, Тайвань, Ірландія, Ісландія, Фінляндія, Шрі-Ланка) (більш детально див. табл. 1). Перевага такого трактування конституційних систем правління полягає у тому, що ми не маємо робити посилок на різні реляційні властивості політичного процесу, а тільки повинні зважати на конституційно-правові атрибути феномену системи правління. У такий спосіб ми намагаємось уникнути суб'єктивізму в класифікації⁴. Це також означає, що виокремлення різних республіканських конституційних систем правління варто проводити поза трактуванням сили повноважень президентів, прем'єр-міністрів та парламентів. Повноваження останніх часто змінюються залежно як від конституційних, так і від політичних передумов. Особливо актуально це у контексті напівпрезидентських систем правління, колосальний вплив на фактичне функціонування яких мають результати виборів, причому президентських та парламентських, адже саме від інститутів президента (здебільшого) і парламенту (обов'язково) залежить процес формування, діяльності та ймовірно дострокового припинення повноважень урядів. Черговим позитивним моментом запропонованої класифікації систем правління є той факт, що конституційно система правління не залежить від того, чи країна демократична чи авторитарна/тоталітарна. Крім того, запропонована схема класифікації систем правління заснована винятково на конституційній теорії, а тому дозволяє враховувати інші підходи та тлумачення до емпіричного оцінювання та наповнення президенталізму, парламентаризму та напівпрезиденталізму.

Розгляд емпіричних прикладів президенталізму, парламентаризму та напівпрезиденталізму у всьому світі (станом на 2013–2014 рр.) свідчить, що найбільш вільними за показниками політичних прав і громадянських свобод у світі (згідно з проектом "Свобода у світі" організації "Freedom

⁴ Литвин В. Подвійна виконавча влада : теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 3. – С. 25–33.

House") є парламентські системи, менш вільними – напівпрезидентські, а найменш вільними – президентські системи. Аналогічно найбільшу ефективність урядування (згідно проекту "The Worldwide Governance Indicators (WGI)" Світового банку) реалізують парламентські, меншу – напівпрезидентські, найменшу – президентські республіканські системи правління. Майже сумірними є особливості кореляції республіканських систем правління і показників індексу людського розвитку в "Програмі розвитку ООН": найбільш ефективними у цьому зрізі є парламентські системи, дещо менш ефективними – президентські і напівпрезидентські системи. При цьому зазначені висновки спрацьовують на універсальному (глобальному) рівні аналізу та на конкретному чи (регіональному) рівні аналізу, зокрема на прикладі постсоціалістичних країн Європи та Азії. З однієї сторони, це імпліцитно свідчить про те, що вибір оптимальної та перспективної республіканської системи правління (зокрема в контексті творення конституційних проектів) з огляду на світовий досвід потрібно робити на користь парламентаризму (детально див. табл.1). Але з іншої сторони, потрібно враховувати теоретико-методологічні *виклики і ризики* та *перспективи* кожної республіканської системи правління.

Традиція визначення кращої/оптимальної конституційної системи правління є доволі давньою. Наприкінці XIX ст. В. Баджехот (1867 р.⁵) та В. Вільсон (1885 р.⁶) обґрунтовували позитивні інституційні переваги парламентської республіки, під час Другої світової війни Д. Прайс був захисником ідей парламентаризму⁷, а Г. Ласкі стверджував, що не можна з точністю визначити кращу форму республіканського правління⁸. Після краху соціалістичної моделі розвитку та формування цілої низки нових республік проблема означення найкращого типу республіканської форми правління (принаймні в контексті становлення і консолідації демократії) з новою силою відображена у напрацюваннях цілої низки дослідників.

⁵ Bagehot W. The English Constitution / Walter Bagehot. – London : C. A. Watts and Co. Ltd., 1964.

⁶ Wilson W. Congressional Government : A Study in American Politics / Woodrow Wilson. – Library of Alexandria, 1956. – 222 p.

⁷ Price D. The parliamentary and presidential systems / Don K. Price // Public Administration Review. – 1943. – Vol. 3. – No. 4. – P. 317–334.

⁸ Laski H. The parliamentary and presidential systems / Harold J. Laski // Public Administration Review. – 1944. – Vol. 4. – No. 4. – P. 347–359.

Республіканські конституційні системи правління (методологія Р. Елгі) у країнах світу та їхні наслідки (2014 р.)

Президенталізм *	Парламентаризм	Напівпрезиденталізм **	
		Президент-парламентаризм	Прем'єр-президенталізм (Парламент-президенталізм)
1	2	3	4
Афганістан, Ангола, Аргентина Бенін, Болівія, Бразилія, Бурунді Венесуела, Гайана, Гана, Гватемала, Гвінея, Гондурас Джибуті, Домініканська Республіка Еквадор, Екваторіальна Гвінея, Індонезія Кенія, Кіпр, Колумбія, Коморські острови, Коста-Рика, Кот-д'Івуар Ліберія, Малаві, Мальдіви, Мексика Нігерія, Нікарагуа, Палау, Панама, Парагвай, Республіка Конго, Республіка Корея, Сальвадор, Сейшельські острови, Сінгапур, Судан, США, Сьєрра-Леоне Таджикистан, Туркменістан Уганда, Узбекистан, Уругвай Філіппіни, Чилі	Албанія Бангладеш Греція Домініка Естонія, Ефіопія Ізраїль, Індія, Ірак, Італія Лаос, Латвія, Ліван Маврикій, Мальта, Молдова Німеччина Пакистан Самоа Тринідад і Тобаго Угорщина	Австрія, Азербайджан Білорусь, Буркіна-Фасо Габон Єгипет Ісландія Казахстан, Камерун, Киргизстан Мавританія, Мадагаскар, Мозамбік Намібія Перу Росія, Руанда Сенегал, Сирія Тайвань, Танзанія, Того, Туніс Шрі-Ланка	Алжир, Вірменія Болгарія, Боснія та Герцеговина Гаїті, Грузія ДР Конго Ірландія Кабо-Верде, Литва Македонія, Малі, Монголія, Нігер Польща, Португалія, Румунія Сан-Томе і Принсіпі, Сербія, Словаччина, Словенія, Східний Тимор Туреччина Україна Фінляндія, Франція Хорватія Чад, Чехія, Чорногорія
Кількість країн у групі			
48	21	24	30
Середній рівень політичних прав/громадянських свобод у групі згідно проекту "Свобода у світі" організації "Freedom House": 1 – max, 7 – min, 2014 р.			
3,52/3,63	2,57/2,81	3,39/3,20	
		4,38/3,96	2,60/2,60

Закінчення табл. 1

Президенталізм *	Парламентаризм	Напівпрезиденталізм **	
		Президент-парламентаризм	Прем'єр-президенталізм (Парламент-президенталізм)
1	2	3	4
Середній рівень ефективності урядування у групі згідно проекту "The Worldwide Governance Indicators (WGI)" Світового банку: +2,50 – max, –2,50 – min, 2013 р.			
–0,41	+0,19	–0,14	
		–0,37	+0,04
Середній рівень показників індексу людського розвитку у групі згідно "Програми розвитку ООН": 0 – min, 1 – max, 2012 р.			
0,624	0,720	0,663	
		0,618	0,698

* Виняткові випадки (систему правління яких визначити складно, а також перехідні держави, військові диктатури/хунти тощо): Ботсвана, В'єтнам, Гамбія, Еритрея, Замбія, Зімбабве, Іран, Кірибаті, КНДР, КНР, Куба, Лівія, Маршалові острови, Мікронезія, М'янма, Науру, Непал, ПАР, Південний Судан, Сан-Марино, Сомалі, Суринам, Фіджі, Швейцарія.

** Перелік європейських напівпрезидентських республік, які колись були президент-парламентськими, а сьогодні є прем'єр-президентськими: Вірменія (1995–2005 рр.), Хорватія (1991–2000 рр.), Грузія (2004–2013 рр.), Португалія (1976–1982 рр.), Україна (1996–2006, 2010–2014 рр.). Перелік європейських систем, які колись були напівпрезидентськими (президент-парламентськими/прем'єр-президентськими), а сьогодні є парламентськими: Веймарська республіка (Німеччина), Молдова (1994–2001 рр.). Перелік європейських напівпрезидентських республік, які спершу були прем'єр-президентськими, а згодом стали президент-парламентськими: Україна (2010–2014 рр.).

Це, наприклад, стосується наукових доробків Х. Лінца⁹, Х. Лінца та А. Валенсуели¹⁰, А. Степана та С. Скач¹¹, Т. Павера та М. Гасіоровські¹² тощо, в яких здебільшого постульовано думку про гіпотетичні небезпеки президентського і позитивні моменти парламентського республіканізму на шляху інсталяції та консолідації демократії. При цьому паралельно було зазначено, що напівпрезидентська система правління інституційно сприятливіша демократизації і політичному розвитку, ніж президентська система правління.

Головними *інституційними викликами чи ризиками президенталізму* визначено такі: розділений тип легітимності виконавчої та законодавчої гілок влади, похідних від всенародного волевиявлення (чи обирання) на фіксований термін; конфлікт виконавчої та законодавчої гілок влади з судовою; застосування фіксованих термінів діяльності органів державної влади, що робить президенталізм менше гнучким за парламентаризм; схильність генерувати кризу управління без жодних вбудованих методів її розв'язання; використання мажоритарної виборчої систем відносної більшості; несприйняття главою держави політичної опозиції; сприяння розвою популізму (через участь кандидатів-популістів у президентських виборах)¹³. Це змусило Ф. Ріггса констатувати, що ймовірний занепад президенталізму зазвичай зумовлений недосконалістю та дефективністю політичної формули президентських країн¹⁴. А. Степан і С. Скач вказали, що проблема президенталізму полягає у взаємній незалежності гілок влади, що спричиняє формування розділеної системи, в якій виконавча влада (або президент) і законодавча влада (або парламент) знаходяться у ситуації політичної безвиході, коли немає жодних конституційно та інституційно зумовлених засобів її подолання¹⁵. Разом із цим, актуальні

⁹ Linz J. The perils of presidentialism / Juan J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 1. – P. 51–69. ; Linz J. The virtues of Parliamentarism / Juan J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 4. – P. 84–91.

¹⁰ Linz J. The Failure of Presidential Democracy / Juan J. Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 3–87.

¹¹ Stepan A. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism / Alfred Stepan, Cindy Skach // World Politics. – 1993. – Vol. 46. – P. 1–22.

¹² Power T. Institutional design and democratic consolidation in the third world / Timothy J. Power, Mark J. Gasiorowski // Comparative Political Studies. – 1997. – Vol. 30. – No. 2. – P. 123–155.

¹³ Mainwaring S. Juan Linz, presidentialism and democracy. A critical appraisal / Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart // Comparative Politics. – 1997. – Vol. 29. – No. 4. – P. 449–471.

¹⁴ Riggs F. The survival of Presidentialism in America : Para-constitutional practices / Fred W. Riggs // International Political Science Review. – 1988. – Vol. 9. – No. 4. – P. 247–278.

¹⁵ Stepan A. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism / Alfred Stepan, Cindy Skach // World Politics. – 1993. – Vol. 46. – P. 1–22.

висновки запропонував Д. Горовіц, що зазначив, що: сильний президент в умовах президенталізму часто може бути вагомим медіатором розвитку розділених суспільств; якість президенталізму росте у разі застосування пропорційних виборчих систем¹⁶. Схожу позицію зайняли С. Майнверінг та М. Шугарт¹⁷, які чітко аргументували, що президенталізм може бути найефективнішою системою правління за умови його правильного та логічного конструювання та інженерії. Натомість, президенталізм для якого властива посада всесильного президента, повноваження (особливо законодавчі) якого перманентно зростають, веде до проблем становлення та консолідації демократії¹⁸.

Натомість, найпростішим (інституційно "найближчим") формально-конституційним засобом подолання викликів та ризиків президенталізму вважають запровадження напівпрезидентської системи правління. Проте й остання наділена проблемами. Так, першорядні *інституційні виклики напівпрезидентської системи*: ймовірність виникнення/розповсюдження міжінституційної напруженості у системі виконавчої влади (насамперед між президентом та прем'єр-міністром, які наділені підтримкою різних партійно-політичних сил у парламенті); як наслідок, зменшення рівня демократичності політичного процесу і легітимності політичної влади у країнах, які трансформуються¹⁹; складність усунення від влади такого президента, який втратив легітимність та порушує принципи демократії (а тому А. Лейпхарт вважає, що в деяких напівпрезидентських системах правління президенти фактично можуть бути значно впливовішими, ніж у більшості "чистих" класичних президентських систем правління, навіть коли це ніяк не регламентовано²⁰); ймовірність розвитку інституційних

¹⁶ Horowitz D. Comparing democratic systems / Donald L. Horowitz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 4. – P. 73–79.

¹⁷ Mainwaring S. Conclusion : presidentialism and the party system / Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart // Mainwaring S. Presidentialism and Democracy in Latin America / Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 394–439. ; Mainwaring S. Presidentialism, multipartism, and democracy. The difficult combination / Scott Mainwaring // Comparative Political Studies. – 1993. – Vol. 26. – No. 2. – P. 198–228. ; Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John M. Carey. – Cambridge University Press, 1992. – 316 p.

¹⁸ Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John M. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 156.

¹⁹ Stepan A. The French Fifth Public : A Model for Import? Reflections on Poland and Brazil / Alfred Stepan, Ezra Suleiman // Chehabi H. Politics, Society and Democracy : Comparative Studies / H. E. Chehabi, Alfred Stepan, Juan Jose Linz. – Boulder, 1995. – P. 394–414. ; Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe / Juan Linz, Alfred Stepan. – London: Johns Hopkins University Press, 1996. – P. 286.

²⁰ Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies / Arend Lijphart // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 2. – P. 102.

ситуацій, за яких "ні президент, ні прем'єр-міністр, ні будь-яка партія чи коаліція не мають незалежної більшості" парламенті²¹, внаслідок чого змінюються коаліції та уряди, а президент постійно нерегламентовано втручається у діяльність уряду та використовує "резервні" повноваження (зі слів В. Ю-Шена, це означає, що напівпрезиденталізм легко вибрати й інституціоналізувати, проте складно операціоналізувати й апробувати²²).

Більшість науковців вважають, що напівпрезиденталізм (як збірний різновид республіканських систем правління) результує інституційне покращення порівняно з "чистим"/класичним президенталізмом. Єдиною директивою для конституцій перехідних суспільств зазвичай вважають парламентську систему правління. Але *парламентаризм* детермінований деякими *викликами* та *ризиками*, зокрема: ця республіканська система правління здебільшого властива для вже розвинених та територіально невеликих країн; гіпотетичне переростання урядової (політичної) кризи в умовах парламентаризму на кризу політичного режиму; ефективність за умови здебільшого консолідованого національного політичного лідерства та/чи міцної національної партійної системи із продукуванням законодавчої більшості; відсутність вбудованих механізмів стабілізації урядових кабінетів (крім термінів повноважень парламентів), що значно уможлиблює застосування неконституційних засобів вирішення урядово-політичних криз (зокрема військового перевороту чи утисків політичних опонентів). У цьому зрізі спрацьовує висновок Х. Лінца й А. Лейпхарта, що парламентаризм – не обов'язкова найкраща республіканська система у контексті демократизації, а більш пристосована до умов демократичної стабільності, ніж президенталізм та напівпрезиденталізм²³. Наприклад, стабільний парламентаризм значно менше ризикує зазнати краху, аніж стабільний президенталізм та напівпрезиденталізм. Проте у країнах, для

²¹ Skach C. Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – New Jersey : Princeton University Press, 2005. – P. 17–18.

²² Yu-Shan W. Semi-presidentialism Easy to Choose, Difficult to Operate: The Case of Taiwan / Wu Yu-Shan // Semi-presidentialism Outside Europe / Robert Elgie, Sophia Moestrup. – London: Routledge, 2007. – P. 201–218.

²³ Linz J. The virtues of Parliamentarism / Juan J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 4. – P. 84–91. ; Lijphart A. Constitutional design for divided societies / Arend Lijphart // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 2. – P. 96–109. ; Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – New Haven, 1999. – 351 p. ; Lijphart A. Presidentialism and majoritarian democracy : theoretical observations / Arend Lijphart // Linz J. The Failure of Presidential Democracy / Juan J. Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 91–105. ; Lijphart A. The virtues of Parliamentarism : but which kind of Parliamentarism? / Arend Lijphart // Chehabi H. Politics, Society and Democracy. Comparative Studies / H. E. Chehabi, Alfred Stepan. – Boulder, 1995. – P. 363–373.

яких історично властивий крах демократії, більше ризикують зазнати краху саме парламентські республіки²⁴. Це спричинено тим, що у такому випадку політичні еліти схильні не відрізняти кризу уряду (політичну кризу) від кризи демократії.

Але це не завжди означає, що прямий вибір між президенталізмом, напівпрезиденталізмом та парламентаризмом як республіканськими системами правління є самодостатньою проблемою порівняльного аналізу і конституційного вибору. Ці системи правління бувають різними (особливою мірою це стосується напівпрезиденталізму), це проявляється у специфічності розуміння демократії та демократизації, особливостях партійної та виборчої систем, системи інституційних стримувань та противаг, політичної структуризації, стабільності й ефективності органів державної влади (особливо уряду і парламенту), детермінант державного устрою²⁵. Відповідно є досить багато прикладів демократизації у межах президенталізму, а також авторитаризації в умовах парламентаризму. Окрім того, до демократизації або авторитаризації може призводити і напівпрезиденталізм.

Постулюючи такий теоретичний висновок про напівпрезиденталізм, не було враховано, що напівпрезиденталізм, на відміну від класичного парламентаризму і президенталізму, – дуже гетерогенна республіканська система правління, яка здатна диференціюватись на окремі типи з огляду на формальний та фактичний вплив різних інституційних/політичних акторів. На цій підставі доцільно запропонувати цілісну і різносторонню типологізацію напівпрезиденталізму, розглянути його ймовірні наслідки й апробувати отримані результати до України (у періоди, коли у нашій державі була притаманна зазначена республіканська система правління).

Головна особливість напівпрезиденталізму зводиться щодо способу формування, діяльності та відповідальності уряду та загалом системи виконавчої влади. Річ у тому, що в напівпрезиденталізмі як у системі правління важлива роль у формуванні уряду належить одночасно як

²⁴ Hiroi T. Perils of parliamentarism? Political systems and the stability of democracy revisited / Taeko Hiroi, Sawa Omori // *Democratization*. – 2009. – Vol. 16. – No. 3. – P. 485–507.

²⁵ Eaton K. Parliamentarism versus presidentialism in the policy arena / Kent Eaton // *Comparative Politics*. – 2002. – Vol. 32. – No. 3. – P. 355–376. ; Weaver K. Assessing the effects of institutions / Kent R. Weaver, Bert A. Rockman // Weaver K. Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad / Kent R. Weaver, Bert A. Rockman. – Washington DC : The Brookings Institutions, 1993. – P. 1–41. ; Weaver K. When and how do institutions matter? / Kent R. Weaver, Bert A. Rockman // Weaver K. Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad/ Kent R. Weaver, Bert A. Rockman. – Washington DC : The Brookings Institutions, 1993. – P. 445–461.

президенту, так і парламенту. Це проявляється у тім, що президент може володіти свободою у визначенні складу уряду, та не може не враховувати співвідношення партійно-політичних сил у парламенті, бо, призначаючи прем'єр-міністра або деяких ключових міністрів (тобто формуючи уряд), президенту потрібна згода парламенту (провідної палати парламенту). Крім того, у напівпрезидентських системах правління компетенція глави держави завжди включає окремі (значні або незначні) повноваження у сфері виконавчої влади, які він може реалізувати самостійно або через уряд. Це, на думку Ж. Блонделя²⁶ і В. Богденора²⁷, означає, що в умовах напівпрезиденталізму президент – глава держави, що не відчуває нестачі політичної влади, але й не є одноосібним керівником держави внаслідок наявності посади впливового прем'єр-міністра, що не "строго" підлеглий лише президентові, бо відповідальний перед президентом і парламентом чи лише парламентом. Відповідно, взаємовідносини глави держави та уряду у напівпрезиденталізмі означають як модель "дуалізму виконавчої влади" – і це ознака саме цієї системи правління²⁸.

Але саме спосіб колективної відповідальності уряду (перед главою держави і парламентом, лиш парламентом) – причина *першої/формальної класифікації* напівпрезидентських систем правління на президентсько-парламентські (президент-парламентаризм) і прем'єрсько-президентські (прем'єр-президенталізм). Останні у вітчизняній політичній науці дуже часто іменують парламентсько-президентськими, натомість у західній науці їх позначають як прем'єрсько-президентські напівпрезидентські системи правління. М. Шугарт і Дж. Кері (вперше обґрунтували сутність президент-парламентаризму і прем'єр-президенталізму) зазначають, що ці системи правління і конструкції напівпрезиденталізму слід трактувати як "незалежні змінні"²⁹. У *прем'єр-президенталізмі* прем'єр-міністр та

²⁶ Blondel J. Dual Leadership in the Contemporary World : A Step towards Executive and Regime Stability / Jean Blondel // Comparative Government and Politics / Dennis Kavanagh, Samuel Edward Finer, Gillian Peele. – Boulder, 1984. – 247 p.

²⁷ Bogdanor V. Semi-presidential Systems / Vernon Bogdanor // The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions / Vernon Bogdanor. – Oxford : Basil Blackwell Publishers, 1987. – P. 561–562.

²⁸ O'Neil P. Presidential power in post-communist Europe : the Hungarian case in comparative perspective / Patrick H. O'Neil // Journal of Communist Studies. – 1993. – Vol. 9. – No. 3. – P. 177–201.

²⁹ Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. – Cambridge, 1992. – 316 p. ; Shugart M. Comparative Executive-Legislative Relations / Matthew Soberg Shugart // Rhodes R. The Oxford Handbook of Political Institutions / R. A. W. Rhodes, Sarah Binder, Bert Rockman. – Oxford : Oxford University Press, 2006 – P. 344–365. ; Shugart M. Semi-presidential systems : Dual executive and mixed authority patterns / Matthew Soberg Shugart // French Politics. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351.

його кабінет колективно відповідальні винятково перед парламентом. Якщо парламент призначає прем'єр-міністра, що ідеологічно і партійно протилежний президентові, то тоді останньому доводиться прийняти призначення. Результатом є формування уряду, який має парламентську підтримку, а тому взаємовідносини поміж президентом та кабінетом є діловими. Президент має деякі повноваження у питаннях зовнішньої та оборонної політики і національної безпеки, але його рішення вимагають контрасигнації із боку уряду. Натомість, у *президент-парламентаризмі* прем'єр-міністр і його урядовий кабінет колективно відповідальні і перед президентом, і перед парламентом. Президент може звільнити прем'єр-міністра та відправити у відставку уряду, а тому взаємовідносини між президентом і прем'єр-міністром є ієрархічними. Тобто якщо парламент намагається призначити супротивника президента прем'єр-міністром, то останній ризикує бути відправленим у відставку президентом. Якщо ж президент намагається призначити прем'єр-міністром союзника, коли опонує парламенту, парламент може звільнити прем'єр-міністра. Проте буває і так, що парламент за незгоду з президентом можуть відправити у відставку³⁰. Серед постсоціалістичних країн Європи та Азії прикладами прем'єр-президенталізму (в 2014 р.) були Вірменія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Грузія, Ірландія, Литва, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Україна, Хорватія, Чехія та Чорногорія. Приклади ж президент-парламентаризму – це Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан і Росія. Очевидно й те, що прем'єр-президентські напівпрезидентські системи більш вільні чи демократичні, ефективніші в урядуванні та людському розвитку (детально див. табл. 1)

Підставою для *другої/фактичної класифікації* напівпрезиденталізму (розробленої С. Скач³¹) є метод розподілу повноважень у виконавчій гілці влади між президентом та прем'єр-міністром у зрізі забезпечення їхньої легітимності та відповідальності. Прем'єр-міністр (уряд) залежить від делегування повноважень із боку президента та/або парламенту та відповідальний перед ними (або тільки перед парламентом), а президент автономний від парламенту та може діяти за відсутності його підтримки. Саме з огляду на це, в умовах напівпрезиденталізму глава держави може формувати та пропонувати свій порядок дій, навіть коли він передбачає

³⁰ Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – New Haven, London : Yale University Press, 1999. – P. 90–115.

³¹ Skach C. Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – New Jersey : Princeton University Press, 2005. – 151 p.

втручання у сферу повноважень прем'єр-міністра. Натомість, взаємно прихильні відносини між президентом, прем'єр-міністром і парламентом (чи парламентською більшістю) зменшують вірогідність переростання напружених взаємин зазначених інститутів у складні міжінституційні конфлікти. Внаслідок цього С. Скач виділяє три варіанти співіснування головних політичних інститутів і центрів влади у напівпрезиденталізмі або три види напівпрезиденталізму – системи уніфікованої та розділеної більшості та розділеної меншості³². У системі уніфікованої більшості глава держави є прибічником курсу або членом партії прем'єр-міністра і навпаки за умови, що президента і прем'єр-міністра підтримує однакова парламентська більшість. Відповідно, у цих умовах глава держави або прем'єр-міністр залежно від формально передбачених за ними ролей та повноважень (зокрема реалізації президентсько-парламентського або прем'єрсько-президентського напівпрезиденталізму), а теж історичного досвіду превалювання когось із них у політичному (зокрема владно-виконавчому) процесі є беззаперечним лідером нації. Значно впливають на динаміку напівпрезиденталізму в контексті системи уніфікованої більшості позиції президента та прем'єр-міністра у системі партійної ієрархії. Зазвичай коли лідер партії стає главою держави, то він домінує у системі виконавчої влади. Якщо ж глава держави не є лідером партії, а її очолює глава уряду, то тоді формат їхніх взаємовідносин залежить від внутрішньопартійних параметрів політичної сили. Часто буває і так, що у зазначеній конструкції домінує не президент, а прем'єр-міністр (як, наприклад, у Польщі часів президентства Б. Коморовського і прем'єрства Д. Туска). Тому в системах уніфікованої більшості фактично спрацьовує логіка президенталізму або парламентаризму, хоча ці системи правління формально залишаються напівпрезидентськими³³. У системі розділеної більшості глава держави не є членом і навіть прибічником курсу партії прем'єр-міністра і на відміну від нього не має підтримки парламентської більшості. Тому зазвичай саме прем'єр-міністр приймає найбільш вагомі владно-виконавчі рішення, унаслідок чого політична система тією або іншою мірою зміщується до парламентаризму. Разом з цим, можливий і

³² Литвин В. Подвійна виконавча влада : теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 3. – С. 25–33. ; Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140–149.

³³ Gschwend T. When Voters Choose Regimes : The Issue of Cohabitation in the French Elections of 2002 / Thomas Gschwend, Dirk Leuffen // Mannheim : Arbeitspapiere - Mannheimer Zentrum fur Europaische Sozialforschung. – 2003. – No. 63. – 23 p.

такий випадок, коли у системі розділеної більшості зростають фактичні повноваження президента: найчастіше це стається у періоди, коли в парламенті не вдається створити уряд на партійній основі, а тому для уникнення політичної кризи президент (не має підтримки парламентської більшості) пропонує кандидатуру субординованого собі непартійного прем'єр-міністра, який отримує вотум довіри у парламенті. Традиційно сценарії системи розділеної більшості означають терміном "когабітація". У системі розділеної меншості президент та прем'єр-міністр не мають підтримки парламентської більшості. Випадок поєднує риси найбільш проблемного варіанту президентської системи (як розділена система) та найбільш проблемного варіанту парламентської системи (тобто система меншості) і часто веде до авторитаризму, персоналізації влади (здебільше президентами). Головні причини цього: дистанційованість президента від парламенту і прем'єр-міністра; фрагментованість парламенту та часті зміни коаліцій та складу урядів; безперервне втручання президента у діяльність уряду та використання ним резервних повноважень; бажання президента за результатами "всенародної легітимності" регламентувати персональний контроль над системою³⁴. Специфіка виділення систем уніфікованої і розділеної більшості та розділеної меншості у тому, що напівпрезидентська система правління може переходити від одного виду до іншого – залежно від результатів президентських та парламентських виборів, а також партійно-політичного складу парламенту.

Третя формально-фактична класифікація напівпрезиденталізму на основі врахування особливостей дуалізму виконавчої влади ґрунтується на диференціації особливостей та сили президентів і прем'єр-міністрів. Серед напівпрезидентських систем правління існують такі, в яких глави держав є слабкими/номінальними (тобто значно сильнішими є прем'єр-міністри та урядові кабінети), а також такі, де весь політичний процес відбувається навколо президентів, тобто останні є дуже сильними або навіть всесильними (тобто слабкими є повноваження прем'єр-міністрів та урядових кабінетів)³⁵. Можливий також варіант, коли повноваження

³⁴ Elgie R. Divided executives and democratization / Robert Elgie, Iain McMenamin // Centre for International Studies, Dublin City University. – Working Papers in International Studies Series. – 2006. – No. 2. – 39 p. ; Elgie R. The perils of semi-presidentialism. Are they exaggerated? / Robert Elgie // Democratization. – 2008. – Vol. 15. – No. 1. – P. 49–66. ; Skach C. The "newest" separation of powers : semi-presidentialism / Cindy Skach // International Journal of Constitutional Law. – 2007. – Vol. 5. – No. 1. – P. 93–121.

³⁵ Amorim Neto O. Breaking the parliamentary chain of delegation : Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strom // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619–643.

президентів і прем'єр-міністрів (урядових кабінетів) майже ідентичні чи сумірні. Першу групу напівпрезидентських систем правління становлять, наприклад, Австрія, Болгарія, Ірландія, Ісландія, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Чехія тощо; другу групу – Азербайджан, Білорусь, Росія, Казахстан; третю групу – Грузія, Литва, Польща, Румунія, Україна, Хорватія тощо (станом на 2014 р.). Такий висновок зроблено на підставі застосування найпоширеніших методик оцінювання сили президентів, зокрема А. Сіароффа³⁶, Т. Фрая³⁷, М. Шугарта та Дж. Кері³⁸.

Схожу *типологію фаз/сценаріїв напівпрезиденталізму* на підставі врахування різних повноважень президента та парламенту з приводу провадження законодавства, партійного складу парламенту запропонував Т. Чжун-Хсієнг³⁹. Дослідник виокремив збалансований, когабітаційний, президент-домінуючий, прем'єр-домінуючий та парламент-домінуючий напівпрезиденталізм. Ці фази сценарії напівпрезиденталізму позначають ситуації, коли той або інший політичний інститут (президент, уряд або парламент) має ключову роль та завершальну думку стосовно змісту законодавства⁴⁰. Річ у тому, що попри формальну норму, що парламент – найвищий законодавчий орган, на практиці він не завжди є інститутом, який проводить законодавчу владу: бо у напівпрезидентських системах правління законодавча влада може залежати від парламенту, президента, уряду. *Президент-домінуючий напівпрезиденталізм* – це такий різновид напівпрезидентської системи правління, в якому президент має значні унілатеральні повноваженнями видавати укази з силою законів і право вето, а також контролює парламентську більшість, саме тому здатний проводити законодавство. *Прем'єр-домінуючий напівпрезиденталізм* – напівпрезидентська система правління, в якій президент не має істотних повноважень і є символічним лідером, натомість прем'єр-міністр керує парламентською більшістю і має значну владу проводити законодавство. *Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм* – така напівпрезидентська система, в якій президент не має істотних повноважень, кабінетом є уряд

³⁶ Siaroff A. Comparative presidencies : the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / Alan Siaroff // European Journal of Political Research. – 2003. – Vol. 42. – P. 287–312.

³⁷ Frye T. A politics of Institutional Choice : Post-Communist Presidencies / Timothy Frye // Comparative political studies. – 1997. – Vol. 30. – No. 5. – P. 523–552.

³⁸ Shugart M. Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John M. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.

³⁹ Jung-Hsiang T. Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock / Tsaia Jung-Hsiang // French Politics. – 2008. – No. 6. – P. 63–84.

⁴⁰ Bahro H. Virtues and vices of semi-presidential government / Horst Bahro // Journal of Social Sciences and Philosophy. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P. 1–37.

меншості, опозиція керує законодавчою більшістю супроти президента й уряду, внаслідок чого тільки парламент може проводити законодавство. *Когабітаційний напівпрезиденталізм* – така напівпрезидентська система правління, в якій президент наділений "резервними" повноваженнями, прем'єр-міністр керує законодавчою більшістю і виходить із опозиційної до президента партії або коаліції, внаслідок чого президент та прем'єр-міністр ділять владу проводити законодавство. Нарешті, *збалансований напівпрезиденталізм* – це напівпрезидентська система правління, в якій опозиційні президент та парламент мають однакові фактичні політичні повноваження, а тому й змагаються за владу проводити законодавство. Емпіричний аналіз засвідчує, що збалансований напівпрезиденталізм частіше зумовлює політичні та міжінституційні конфлікти у системах дуалізму виконавчої влади, ніж інші фази/сценарії напівпрезиденталізму. Загалом типологізація напівпрезидентських систем правління показує, що про напівпрезиденталізм потрібно говорити з "прикметниками": вони відсилають нас до певних його формальних і фактичних різновидів та фаз/сценаріїв, які означають систему правління в зрізі взаємовідносин між конституційними нормами та політичною практикою⁴¹.

Звертаючись до досвіду конституційних систем правління в Україні у 1991–2014 рр., особливе місце з-поміж яких зайняв гетерогенний напівпрезиденталізм, пропонуємо таку їхню поетапну структуру: у 1991–1995 рр. – президентсько-парламентський напівпрезиденталізм; у 1995–1996 рр. – президенталізм; у 1996–2006 рр. – президентсько-парламентський напівпрезиденталізм; у 2006–2010 рр. – прем'єрсько-президентський напівпрезиденталізм; у 2010–2014 рр. – президентсько-парламентський напівпрезиденталізм; нарешті, з 2014 р. – прем'єрсько-президентський напівпрезиденталізм. Запропонована структура не повністю/умовно стосується конституційних систем правління в Україні, адже конституцію України було прийнято в 1996 р., а в 1991–1996 рр. в Україні діяла стара радянська Конституція 1978 р., яка була послідовно доповнена п'ятнадцятьма законами та чисельними поправками, а тому вважалась правовою підставою розвитку та функціонування політичних інститутів (детально див. табл. 2).

⁴¹ Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування : Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 3.

Таблиця 2

Еволюція напівпрезидентської системи правління у контексті розвитку республіканської форми правління в Україні (1991–2014 рр.)

Період	Система правління	Формальний тип	Фактичний тип	Формально-фактичний тип	Фаза/сценарій	Президент	Прем'єр-міністри	Конфлікт дуалізму виконавчої влади
		Напівпрезиденталізм						
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Серпень 1991–червень 1995	Напівпрезиденталізм ⁴²	Президент-подібний президент-парламентаризм	Розділена більшість	Збалансований Напівпрезиденталізм	Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм	Л. Кравчук (1991–1994)	В.Фокін	Незначний
							Л.Кучма	Значний
							Ю.Звягільський	Проміжний
Червень 1995 – червень 1996	Президенталізм	–	–	–	–		В.Масол	Незначний
							Є.Марчук	Проміжний
Червень 1996 – січень 2006	Напівпрезиденталізм	Президент-подібний президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президенціалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий президенталізм	Л. Кучма (1994–1999, 1999–2004)	П.Лазаренко 1	Проміжний
							П.Лазаренко 2	Значний
							В.Пустоvoyтенко	Незначний
							В.Ющенко	Значний
							А.Кінах	Незначний
							В. Янукович 1	Незначний
В. Ющенко (2005–2010)	Ю.Тимошенко 1	Значний						
	Ю.Єхануров	Незначний						

⁴² Розподіл повноважень між політичними інститутами свідчив про "розмитий" президентсько-парламентський напівпрезиденталізм без права президента розпускати парламент.

Закінчення табл. 2

Період	Система правління	Формальний тип	Фактичний тип	Формально-фактичний тип	Фаза/сценарій	Президент	Прем'єр-міністри	Конфлікт дуалізму виконавчої влади
		Напівпрезиденталізм						
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Січень 2006 – жовтень 2010	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Когабітаційний напівпрезиденталізм	В. Ющенко (2005–2010)	В. Янукович 1	Проміжний
			Розділена більшість				В. Янукович 2	Значний
			Уніфікована більшість				Ю. Тимошенко 2	Значний
Жовтень 2010 – Лютий 2014	Напівпрезиденталізм	Президент-подібний президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президенціалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий напівпрезиденталізм	В. Янукович (2010–2014)	М. Азаров 1	Незначний
			Уніфікована більшість				М. Азаров 2	Незначний
Лютий 2014 – і досі	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм ⁴³	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Прем'єр-домінуючий напівпрезиденталізм	О. Турчинов (в.о.) (2014)	А. Яценюк	Незначний
			Розділена більшість		Когабітаційний напівпрезиденталізм	П. Порошенко (2014 – чинний)		Проміжний

⁴³ Президент (як і в 2006–2010 рр.) не може звільнити прем'єр-міністра й уряд, але може розпустити парламент.

Специфіка українського напівпрезиденталізму полягає у циклічній зміні моделей президент-парламентаризму та прем'єр-президенталізму: перший більше сприяє авторитаризації (так, у період 1996–2004 рр. за часів президентства Л. Кучми та 2010–2014 рр. за часів президентства В. Януковича політичний режим в Україні тяжів щодо електорального авторитаризму), а другий – демократизації (так, у період 2006–2009 рр. за часів президентства В. Ющенко, а також починаючи із 2014 р. після колапсу президент-парламентаризму політичний режим в Україні тяжів до електоральної демократії). Примітно, що досвід когабітації (розділеної більшості) у перехідних/гібридних політичних режимах не завжди має негативні тенденції та наслідки. Це підкреслює пріоритетність системи правління, де домінує законодавча влада.

Вважаємо, що сьогодні *вибір конституційної системи правління в Україні* має падати на прем'єрсько-президентський (в жодному разі не збалансований та не президенціалізований, а натомість із номінальними президентами) напівпрезиденталізм або парламентаризм. Такі системи максимально (по-різному) мінімізують міжінституційні конфлікти між гілками влади (зокрема з приводу виконавчої влади та провадження законодавства). Навіть якщо такі конфлікти виникають, їх здебільшого усувають на основі процедури парламентського вотуму недовіри уряду. Окрім того, зазначені системи республіканського правління окреслюють випереджувальні інституційні механізми вирішення урядово-політичних криз до того, як вони переростуть у кризи політичної системи (системи правління та політичного режиму). Тому такі системи правління більш гнучкі та краще адаптуються до мінливих інституційних і політичних та електоральних обставин. Особливо це актуально задля парламентських систем правління, в яких уряд уповноважений оголошувати дострокові парламентські вибори задля вирішення проблем т. зв. "заблокованого законодавства" ("законодавчого глухого кута"). Так уряд змушує себе (у контексті тих депутатів, які забезпечують йому підтримку) і всіх членів парламенту приймати популярні та необхідні рішення. Що стосується параметрів і перспектив прем'єр-президентського напівпрезиденталізму з номінальними президентами (порівняно з іншими моделями сучасного напівпрезиденталізму), варто виділяти такі: обмеженість можливостей міжінституційних конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади лише періодами когабітацій та тільки окремими сферами сумісної компетенції президентів і прем'єр-міністрів (здебільшого це питання оборонної та зовнішньої політики, а також закордонних справ); односпрямованість чи

унідиректоральність міжінституційних конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади, яка проявляється у тому, що президент лиш обмежено може протистояти уряду; нерозвиненість дифузної відповідальності між президентом та прем'єр-міністром, через що політико-владний процес майже не має двоїстого та контраверсійного значення (зокрема у періоди когабітацій); реальна та постійна усвідомленість того, що домінуючим актором виконавчої влади (та й політичного процесу загалом) є прем'єр-міністр/уряд. На користь парламентських і прем'єр-президентських (але незбалансованих та непрезиденціалізованих) систем правління свідчить той факт, що вони з усіх наявних республіканських систем правління є найдемократичнішими, втілюють найбільшу ефективність урядування і найбільшу якість людського розвитку. Ці системи окреслено порівняно невисоким ризиком військових переворотів. Однак для якісного втілення на практиці будь-якої з зазначених систем правління в Україні потрібна ефективна виборча система (пропорційно переводить голоси виборців у мандати), міцна (а не фракціоналізована та недисциплінована) партійна система із "продукуванням" законодавчої більшості, а також реформа парламентаризму (процесуального виміру діяльності і структури органу законодавчої влади). В іншому разі проблемою і надалі буде формування стабільних парламентських коаліцій та вузькопрофільність інтересів політичної еліти. Одночасно, в умовах кризових явищ, які починаючи з кінця 2013 – початку 2014 рр. розгортаються в Україні, у випадку запровадження будь-якої з вказаних систем правління треба передбачити перехідні/тимчасові положення конституції для регламентації резервних повноважень глави держави (у випадку прем'єрсько-президентського напівпрезиденталізму з номінальним президентом) або прем'єр-міністра (у разі парламентаризму), які мають виявлятися в можливості видавати укази або постанови із силою законів в окремих сферах господарства та соціального життя, які найперше та критично потребують реформування і вдосконалення.

У разі пролонгованої апробації чинної на 2014 р. системи прем'єр-президентського (парламентсько-президентського) збалансованого (із впливовими президентом та прем'єр-міністром) напівпрезиденталізму буде доцільно (як у випадку Франції і Румунії) звернутися до процедури проведення синхронних (двох упродовж одного року) президентських і парламентських виборів. Так відповідальність за визначення ключового актора у системі дуалізму виконавчої влади – президента чи прем'єр-міністра, – буде перекладено на виборця, який зможе детермінувати, хто

конкретно в той чи інший проміжок часу домінуватиме⁴⁴. Синхронність виборів президента і парламенту у збалансованому напівпрезиденталізмі, як свідчить теорія і практика, звично позитивно впливають на фактичне посилення повноважень президента, оскільки саме партія переможця президентських виборів здебільшого стає переможцем і парламентських виборів. Одночасно із запровадженням процедури синхронних виборів буде максимально унеможливлено когабітацію, яка раніше негативно впливала на політичний (зокрема владно-виконавчий) процес в Україні. Разом з цим, специфікою системи залишиться той момент, що політично (фактично) сильний президент не матиме легалізованої або формальної змоги унілатерально відправляти у відставку урядовий кабінет, адже у прем'єр-президентських напівпрезидентських системах правління право дострокової відставки уряду зарезервовано винятково за парламентом. Відповідно, бажаючи зміни складу чи керівництва уряду, президент буде змушений домовлятися про це з парламентом, що не завжди політично легко та безперешкодно, адже президентська/пропрезидентська партія не обов'язково самотійно або в коаліції з іншими партіями повинна мати підтримку абсолютної більшості депутатів парламенту. Це стало дуже актуально для України, в якій у 1991–2014 рр. жодний уряд не опирався на підтримку однопартійної парламентської більшості. Це означає, що загалом за допомогою синхронних виборів формально збалансовану прем'єрсько-президентську напівпрезидентську систему правління легко трансформувати у фактично президенціалізовану прем'єр-президентську систему напівпрезидентську систему правління.

У тому випадку, коли синхронні вибори президента і парламенту не забезпечують президентові підтримки парламентською більшістю його кандидатури прем'єр-міністра (системи уніфікованої більшості), то тоді формально збалансована прем'єрсько-президентська напівпрезидентська система фактично спрацьовує через когабітацію (або систему розділеної більшості), але цілком інституційно окреслену – саме так проявляється збалансований дуалізм виконавчої влади. Але особливість проявляється у тому, що так можна значною мірою обмежити конфліктність дуалізму виконавчої влади, а також зменшити гіпотетичну кількість випадків когабітації.

⁴⁴ Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140–149.

Із погляду виборців, у такому випадку буде цілком очевидно, що в державі формально є дві дуже вагомні політичні посади – президента та прем'єр-міністра. Президент фактично буде сильнішим у тому випадку, коли представник його політичної партії буде прем'єр-міністром, навіть якщо зазначену конструкцію підтримає не тільки президентська або пропрезидентська партія (самостійно), а й декілька партій, які формують коаліцію у парламенті. Натомість, прем'єр-міністр буде сильнішим тоді, коли належатиме до опозиційної щодо президента політичної партії, яка самостійно чи в коаліції входить у склад парламентської більшості, що формально формує уряд.

Все очевидно у зазначеному випадку також буде й у середовищі політичної (чи партійної) еліти, яка конкуруватиме на президентських та парламентських виборах. Очевидно, що кожний кандидат у президенти розраховуватиме стати фактично найвпливовішою особою в державі. Це можливо лише тоді, коли президентові субординований через підтримку парламентської більшості (або систему уніфікованої більшості) прем'єр-міністр. А задля цього потрібно, щоби кандидат у президенти в контексті синхронних президентських та парламентських виборів розраховував на конкретну кандидатуру прем'єр-міністра. Це найпростіше зробити тоді, коли обидва належать до однієї політичної партії. Саме тому в партійній ієрархії кандидатом у президенти зазвичай буде лідер політичної партії, а кандидатом у прем'єр-міністри – друга особа в партії. Якщо президент не матиме підтримки парламентської більшості, то тоді він очевидно та фактично не позиціонуватиметься як найвпливовіша особа в державі (навіть якщо цьому передуватиме досить значний історичний досвід домінування президента у системі державної влади). Натомість, провідну роль відіграватиме опозиційний щодо президента прем'єр-міністр (який традиційно також був би кандидатом у президенти).

Але навіть у цьому випадку в Україні лишається суттєва проблема – неструктурованість електорату. Тому з огляду на це, попри синхронність президентських і парламентських виборів все ж таки можуть траплятись сценарії когабітації, оскільки не завжди президенти матимуть підтримку парламентської більшості. Ефективний спосіб подолання цього недоліку полягає у запровадженні виборчої системи, котра сприятиме великим партіям. Із-поміж таких традиційно виокремлюють мажоритарні системи абсолютної або відносної більшості, проте вони дискредитували себе в Україні. Результатом може бути запровадження пропорційної системи відкритих списків (по формулі, що сприяє великим політичним партіям)

або ж непаралельної/залежної змішаної виборчої системи (пропорційної системи додаткового членства або мажоритарної системи додаткового членства – на зразок Німеччини, Угорщини або Румунії).

Окреслені ракурси перспектив республіканських систем правління в Україні демонструють, що маємо справу не просто з системою правління як такою (у її чистому вигляді), а з конституційною інженерією системи правління, адже остання залежить не тільки від формальних/правових повноважень ключових політичних інститутів та їхніх взаємовідносин між собою, а фактичних/політичних причин і наслідків цих повноважень та взаємовідносин, які проявляються у зрізі виборчих систем та формул, партійних систем і конкуренції, соціополітичних поділів тощо. Цікаво й інше: два варіанти реформування системи республіканського правління в Україні, незалежно від сили президентів, глав урядів та парламентів, скеровуватимуть політичний/владний процес в Україні щодо принципів парламентської демократії – тобто формату демократичного політичного режиму, у якому уряд є виконавчою гілкою влади, проте при умові, що прем'єр-міністр та урядовий кабінет відповідальні перед парламентом, обраним всенародно. Натомість, у 1991–2014 рр. уряд в Україні завжди виступав в ролі об'єкта, вплив на який був міжінституційним конфліктом парламенту та президента на різних стадіях конституційного процесу.

Список використаної літератури:

1. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування : Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 3.
2. Литвин В. Подвійна виконавча влада : теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 3. – С. 25–33.
3. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140–149.
4. Amorim Neto O. Breaking the parliamentary chain of delegation : Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strom // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619–643.
5. Bagehot W. The English Constitution / Walter Bagehot. – London : C. A. Watts and Co. Ltd., 1964.
6. Bahro H. Virtues and vices of semi-presidential government / Horst Bahro // Journal of Social Sciences and Philosophy. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P. 1–37.

7. Blondel J. Dual Leadership in the Contemporary World : A Step towards Executive and Regime Stability / Jean Blondel // Comparative Government and Politics / Dennis Kavanagh, Samuel Edward Finer, Gillian Peele. – Boulder, 1984. – P. 73–91.
8. Bogdanor V. Semi-presidential Systems / Vernon Bogdanor // The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions / Vernon Bogdanor. – Oxford : Basil Blackwell Publishers, 1987. – P. 561–562.
9. Eaton K. Parliamentarism versus presidentialism in the policy arena / Kent Eaton // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 32. – No. 3. – P. 355–376.
10. Elgie R. Divided executives and democratization / Robert Elgie, Iain McMenamin // Centre for International Studies, Dublin City University. – Working Papers in International Studies Series. – 2006. – No. 2. – 39 p.
11. Elgie R. The classification of democratic regime types : conceptual ambiguity and contestable assumptions / Robert Elgie // European Journal of Political Research. – 1998. – Vol. 33. – P. 219–238.
12. Elgie R. The perils of semi-presidentialism. Are they exaggerated? / Robert Elgie // Democratization. – 2008. – Vol. 15. – No. 1. – P. 49–66.
13. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.
14. Frye T. A politics of Institutional Choice : Post-Communist Presidencies / Timothy Frye // Comparative political studies. – 1997. – Vol. 30. – No. 5. – P. 523–552.
15. Gschwend T. When Voters Choose Regimes : The Issue of Cohabitation in the French Elections of 2002 / Thomas Gschwend, Dirk Leuffen // Mannheim : Arbeitspapiere - Mannheimer Zentrum fur Europaische Sozialforschung. – 2003. – No. 63. – 23 p.
16. Hiroi T. Perils of parliamentarism? Political systems and the stability of democracy revisited / Taeko Hiroi, Sawa Omori // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – No. 3. – P. 485–507.
17. Horowitz D. Comparing democratic systems / Donald L. Horowitz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 4. – P. 73–79.
18. Jung-Hsiang T. Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock / Tsaia Jung-Hsiang // French Politics. – 2008. – No. 6. – P. 63–84.
19. Laski H. The parliamentary and presidential systems / Harold J. Laski // Public Administration Review. – 1944. – Vol. 4. – No. 4. – P. 347–359.
20. Lijphart A. Constitutional design for divided societies / Arend Lijphart // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 2. – P. 96–109.
21. Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – New Haven, 1999. – 351 p.
22. Lijphart A. Presidentialism and majoritarian democracy : theoretical observations / Arend Lijphart // Linz J. The Failure of Presidential Democracy / Juan J. Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 91–105.

23. Lijphart A. The virtues of Parliamentarism : but which kind of Parliamentarism? / Arend Lijphart // Chehabi H. Politics, Society and Democracy. Comparative Studies / H. E. Chehabi, Alfred Stepan. – Boulder, 1995. – P. 363–373.
24. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe / Juan Linz, Alfred Stepan. – London: Johns Hopkins University Press, 1996. – 479 p.
25. Linz J. The Failure of Presidential Democracy / Juan J. Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 3–87.
26. Linz J. The perils of presidentialism / Juan J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 1. – P. 51–69.
27. Linz J. The virtues of Parliamentarism / Juan J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 4. – P. 84–91.
28. Mainwaring S. Conclusion : presidentialism and the party system / Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart // Mainwaring S. Presidentialism and Democracy in Latin America / Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 394–439.
29. Mainwaring S. Juan Linz, presidentialism and democracy. A critical appraisal / Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart // Comparative Politics. – 1997. – Vol. 29. – No. 4. – P. 449–471.
30. Mainwaring S. Presidentialism, multipartism, and democracy. The difficult combination / Scott Mainwaring // Comparative Political Studies. – 1993. – Vol. 26. – No. 2. – P. 198–228.
31. O’Neil P. Presidential power in post-communist Europe : the Hungarian case in comparative perspective / Patrick H. O’Neil // Journal of Communist Studies. – 1993. – Vol. 9. – No. 3. – P. 177–201.
32. Power T. Institutional design and democratic consolidation in the third world / Timothy J. Power, Mark J. Gasiorowski // Comparative Political Studies. – 1997. – Vol. 30. – No. 2. – P. 123–155.
33. Price D. The parliamentary and presidential systems / Don K. Price // Public Administration Review. – 1943. – Vol. 3. – No. 4. – P. 317–334.
34. Riggs F. The survival of Presidentialism in America : Para-constitutional practices / Fred W. Riggs // International Political Science Review. – 1988. – Vol. 9. – No. 4. – P. 247–278.
35. Shugart M. Comparative Executive-Legislative Relations / Matthew Soberg Shugart // Rhodes R. The Oxford Handbook of Political Institutions / R. A. W. Rhodes, Sarah Binder, Bert Rockman. – Oxford : Oxford University Press, 2006 – P. 344–365.
36. Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John M. Carey. – Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
37. Shugart M. Semi-presidential systems : Dual executive and mixed authority patterns / Matthew Soberg Shugart // French Politics. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351.

38. Siaroff A. Comparative presidencies : the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / Alan Siaroff // *European Journal of Political Research*. – 2003. – Vol. 42. – P. 287–312.
39. Skach C. *Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic* / Cindy Skach. – New Jersey : Princeton University Press, 2005. – 151 p.
40. Skach C. The "newest" separation of powers : semi-presidentialism / Cindy Skach // *International Journal of Constitutional Law*. – 2007. – Vol. 5. – No. 1. – P. 93–121.
41. Stepan A. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism / Alfred Stepan, Cindy Skach // *World Politics*. – 1993. – Vol. 46. – P. 1–22.
42. Stepan A. The French Fifth Public : A Model for Import? Reflections on Poland and Brazil / Alfred Stepan, Ezra Suleiman // Chehabi H. *Politics, Society and Democracy : Comparative Studies* / H. E. Chehabi, Alfred Stepan, Juan Jose Linz. – Boulder, 1995. – P. 394–414.
43. Weaver K. Assessing the effects of institutions / Kent R. Weaver, Bert A. Rockman // Weaver K. *Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad* / Kent R. Weaver, Bert A. Rockman. – Washington DC : The Brookings Institutions, 1993. – P. 1–41.
44. Weaver K. When and how do institutions matter? / Kent R. Weaver, Bert A. Rockman // Weaver K. *Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad* / Kent R. Weaver, Bert A. Rockman. – Washington DC : The Brookings Institutions, 1993. – P. 445–461.
45. Wilson W. *Congressional Government : A Study in American Politics* / Woodrow Wilson. – Library of Alexandria, 1956. – 222 p.
46. Yu-Shan W. Semi-presidentialism Easy to Choose, Difficult to Operate: The Case of Taiwan / Wu Yu-Shan // *Semi-presidentialism Outside Europe* / Robert Elgie, Sophia Moestrup. – London: Routledge, 2007. – P. 201–218.